

ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛІВ У СКЛАДІ ЖАРГОННОЇ ЛЕКСИКИ ПРАЦІВНИКІВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Лагдан Світлана Петрівна

старший викладач

Дніпровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна

м. Дніпро, Україна

Анотація: У статті описано жаргонну дієслівну лексику працівників залізничного транспорту, виокремлено її тематичні групи, з'ясовано семантику дієслів, від яких походять жаргонні номени, а також напрями емоційно-експресивного перенесення значень. Установлено, що дієслівні залізничні жаргонізми найчастіше походять від слів загального вжитку чи розмовних, рідше – від жаргонізмів інших сфер чи груп.

Ключові слова: жаргонізми, жаргонні номени, жаргонна лексика, дієслова, дія, технічний процес, технічний стан, залізничний транспорт, семантичне перенесення

Постановка проблеми. Лексико-семантичне наповнення усного спілкування працівників залежить від виробничих обставин, за яких воно відбувається. Суттєвою відмінністю усного офіційного (наприклад, під час наради, зборів, інструктажів, бесід із керівником тощо) та неофіційного спілкування (під час взаємодії працівників у щоденних виробничих процесах) є відсутність у першому випадку й значне поширення у другому розмовної лексики з емоційно-експресивним забарвленням. Передусім ідеться про професійний жаргон, який «часто ґрунтується на загальнонародній мові й відрізняється від неї експресивною метафоризацією загальноновживаних слів..., усиченням чи

спотворенням звукового складу слів..., своєрідним словотворенням...» [2, с. 182].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активізація досліджень жаргонної лексики викликала появу нової галузі лінгвістики – жаргонології. В україністиці наукові напрацювання в цьому напрямі пов'язані зі: систематизацією та впорядкуванням жаргонізмів (Л. Ставицька, В. Винник, Т. Кондратюк), укладанням словників жаргонної лексики (Л. Ставицька, С. Пиркало, Р. Синишин, Г. Аркушин, Т. Кондратюк), з'ясуванням дериваційних особливостей жаргонізмів загалом чи в окремих галузях (Я. Старченко, Н. Шульжук, Т. Гарлицька, Н. Явтушенко, Н. Карафет, В. Карпець, С. Лагдан, А. Григоренко), функціонуванням жаргонної лексики в окремих професійних сферах (наприклад, у спорті – В. Карпець, в електроенергетиці – З. Куньч, Л. Харчук, у мові української періодици – М. Навальна, у спілкуванні залізничників на Інтернет-форумах – О. Мосьпан), деспеціалізацією жаргонних одиниць, яка супроводжується розширенням їх семантики (О. Ляхова) тощо. Актуальність цієї розвідки зумовлена тим, що загалом жаргонна лексика працівників залізничного транспорту, у тому числі в аспекті її частиномовної належності, належить до малодосліджених лакун в українській жаргонології.

Метою статті є з'ясування семантичних відтінків дієслів у складі жаргонної лексики працівників залізничного транспорту, виявлення напрямів перенесення значень, а також виокремлення тематичних груп означених мовних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Специфіка мовлення працівників, які безпосередньо зайняті на виробництві в різноманітних технологічних і фізичних процесах, полягає в широкому застосуванні відповідної лексики, тобто дієслів процесуальної семантики, що мають галезеве спрямування. У мовленні працівників залізничного транспорту дієслова пов'язані передусім із позначенням особливостей руху транспортних одиниць, їх технічного стану, а також тих виробничих процесів, дій фахівців, які призводять до руху. Сказане

стосується й залізничної жаргонної лексики, у складі якої значну частину посідають дієслова семантики руху.

Так, безпосереднє перебування залізничного рухомого складу чи його окремих одиниць у русі означене такими жаргонізмами: *ввалюватися* – прибувати на станцію (ввалюватися – *розм.* заходити куди-небудь важкою ногою, незграбно, здіймаючи шум і т. ін. // заходити, вбігати юрбою, великою групою [1, с. 114]; емоційно-експресивне перенесення відбувається в напрямі «дія людини чи групи людей – дія предмета»); *висіти на хвості* – прямувати з мінімальним інтервалом за составом, що йде попереду (у хвості – *зі сл. ставати, стати у кінці чогось, позаду всіх* [5, с. 744]; перенесення в напрямі «дія людини чи групи людей – дія предмета»); *рознесло* – самостійне набирання поїздом швидкості на зтяжному спуску, коли машиніст змушений застосовувати гальмування, щоб не перевищити допустиму швидкість (рознести – *безос., розм.* дуже збільшитися в об'ємі від опухання; опухнути // стати дуже гладким, надмірно розтовстіти [1, с. 1254]; перенесення в напрямі «стан людини – стан предмета»).

У складі жаргонізмів зустрічаємо й суржикові варіанти, наприклад, *сквозити* – прямувати через станцію без зупинки (перенесення відбувається в напрямі «стан середовища – дія предмета»).

Наявні в аналізованій групі лексики й жаргонні номени на позначення протилежної семантики – перебування залізничних составів у нерухомому стані: *зависнути* – надовго стати на проміжній станції (*жарг.* зависнути – постійно перебувати в одному місці [4, с. 131]; залишитися десь протягом певного часу [6, с. 99]; перенесення відбувається в напрямі «дія людини – стан предмета»); *гнити* – довго стояти з поїздом на проміжній станції (*перен.* перебувати в дуже важких умовах; животіти // зазнавати занепаду; занепадати [1, с. 248]; перенесення в напрямі «стан людини – стан предмета»); *стояти під вікном* – стояти на роз'їзді або на станції під час технологічної перерви в русі (вікна) для ремонту колії, контактної мережі тощо (значення виразу продиктоване не дієсловом, а іменником); *валятися* – знаходитися в пункті

обігу (валитися – лежати, не знаходячи застосування, дальшого руху (про предмет); лежати не на місці, недбало кинутим [1, с. 111]; перенесення в напрямі «стан предмета – стан транспорту»); *розтягнутися* – зупинитися з великоваговим поїздом на важкому підйомі через неможливість подолати його (розтягнутися – розташовуватися, розміщуватися в одну лінію [1, с. 1268]; перенесення в напрямі «дія предмета – дія транспорту»); *бути в межах* – перебувати на приймально-відправній колії станції, не заходячи хвостовою частиною поїзда чи локомотивом за граничний стовпчик (перенесення в напрямі «обмеження дії – обмеження відповідно до закріплених норм»); *кидати поїзд* – залишати состави на проміжних станціях або перегонах без локомотивів (кидати – залишати кого-, що-небудь; покидати [1, с. 536]; семантичне поле «дії людини»).

У русі залізничного транспорту значну частину посідає маневрова робота, яка полягає у формуванні чи розформуванні поїздів, причепленні й відчепленні вагонів, локомотивів від поїздів, подачі й прибиранні вагонів на станції, склади тощо. Звичайно, різноманітні маневрові дії відображені і в жаргонній лексиці, наприклад: *рухати на гору* – направляти состав на сортувальну гірку (рухати – переміщувати, пересувати що-небудь [1, с. 1280]; перенесення в напрямі «безпосередня дія людини – скеровування до дії»); *відтягувати* – позначення зворотної дії – відведення состава із сортувальної гірки; *витягнути з-під гори* – переставити состав із сортувального парку в парк прийому (приймально-відправний) (відтягувати – тягнучи кого-, що-небудь поверхнею чогось, переміщати, пересувати в інше місце [1, с. 1254]; перенесення в напрямі «фізична дія людини – керування транспортом»); *місити (замісити) маневри* – проводити маневрову роботу (місити – розминати яку-небудь густу в'язку масу, змішуючи, перемішуючи її [1, с. 679]; перенесення в напрямі «дія людини – технічна операція»); *обігнати* – переставити локомотив з одного кінця поїзда в інший (обігнати – рухаючись швидше, обминати й залишати позаду кого-, що-небудь; переганяти, випереджати [1, с. 799]; перенесення в напрямі «рух людини – дія людини над предметом»); *викинути вагон* – відчепити вагон від

поїзда (викинути – кидати що-небудь звідкись, зсередини чогось назовні або геть [1, с. 136]; перенесення в напрямі «фізична дія людини – технічний процес»); *смикнути вагон* – встигнути перевести стрілку після проходження маневрового тепловоза, щоб один чи кілька вагонів, відчеплених від нього перед стрілкою, потрапили на іншу колію (смикати – витягати, виривати що-небудь звідкись, із чогось; висмикувати [1, с. 1348]; перенесення в напрямі «фізична дія людини – технічний процес»); *грати в шахи* – подавати й прибирати вагони на під'їзних коліях (перенесення за напрямом «спортивна гра – технічний процес»); *заносити хвости* – возити по кілька вагонів на короткі відстані (загалом *заносити хвости* – догоджати комусь, підлабузнюватися; тут перенесення відбувається між групами лексики «розмовний фразеологізм – професійний жаргонізм»); *протягувати* – повільно вести поїзд вперед по приймально-відправній колії після прибуття на станцію, щоб його хвостова частина зайшла за граничний стовпчик чи ізолювальний стик (протягувати – тягнути чимсь, переміщати в якому-небудь напрямку, на якусь відстань [1, с. 1176]; перенесення в напрямі «фізична дія людини – технічний процес»); *втягнутися* – розташувати поїзд після прибуття на станцію в її межах (втягнутися – поволі входити, проникати в середину чого-небудь [1, с. 210]; перенесення в напрямі «фізичний стан – технічний процес»).

Для того щоб залізничний транспорт безперешкодно виконував свої функції, потрібно утримувати його в належному технічному стані. Жаргонні номени на позначення процесів обслуговування залізничного рухомого складу такі: *зависнути* (про який-небудь електроприлад) – не перемкнутися чи не відразу перемкнутися в потрібний режим, застрягти в проміжному положенні (*жарг.* зависнути – тимчасово не працювати (про комп'ютер), не реагувати на зовнішні дії (натискання «гарячих» клавіш) [4, с. 131]; дати збій (про комп'ютер, програму) [6, с. 100]; перенесення в напрямі груп лексики різних галузей «комп'ютерний жаргон – залізничний жаргон»); *закриватися* – переводити головний важіль контролера в нульову позицію (закривати – те саме, що зачиняти – *перен.* припиняти діяльність, кого-, чого-небудь, забороняти щось

[1, с. 398]; перенесення в напрямі «дія, спрямована на себе – дія, спрямована на щось»); *помастити машину* – провести огляд і змащування обладнання (метонімічне перенесення «ціле – його частина»); *шмаркатися* – продувати магістралі й головні розподільники (шмаркатися – *розм.* те саме, що ськатися – різкими видихами очищати свій ніс від слизу [1, с. 1626, 1424]; перенесення в напрямі «фізичний стан людини – технічний процес»); *робити пункт* – виконувати частину технічного обслуговування локомотива (метонімічне перенесення «частина документа – частина технічної операції»); *смикнути за хвіст* – відкрити кінцевий кран останнього вагона поїзда для продування гальмівної магістралі; *поїти* – доливати воду в тепловоз (емоційно-експресивне перенесення в обох випадках відбувається за напрямом «дія людини стосовно іншої людини чи тварини – технічний процес»); *рахувати колеса* – проводити огляд екіпажної частини (перенесення між галузями за значенням «математична дія – технічний процес»).

Важливою складовою інфраструктури залізниці є колія, до технічного стану якої висувають суворі вимоги. Позначення процесів обслуговування колії знайшло відображення і у складі жаргонної залізничної лексики. До цієї групи належать такі номени: *штопати* – проводити підбивання шпал (перенесення між галузями за значенням «швацька дія – технічний процес»); *грати в карти* – виправляти колію, підкладаючи під рейкові підкладки фанерні «карточки» (перенесення між заняттям і галуззю за значенням «гра – технічний процес»); *стріляти* – перевіряти стан колії під час виправлення для усунення нерівностей в обох площинах (перенесення між галузями за значенням «військова дія – технічний процес»).

Структурним елементом багатоколійних ділянок залізничної мережі є стрілковий перевід, робота й обслуговування якого означені такими жаргонізмами: *дути стрілки* – чистити стрілкові переводи від снігу за допомогою стисненого повітря (дути – рухати повітря яким-небудь предметом [1, с. 332]; перенесення за напрямом «рух повітря – технічний процес»); *розпороти* – установити (врізати) стрілковий перевід (розпороти – розрізаючи,

втягаючи нитки, роз'єднувати по швах що-небудь зшите [1, с. 1258]; перенесення між галузями за напрямом «швацька дія – технічний процес»); *пір'я смикати (повисмикувати)* – переводити стрілки вручну (перенесення за напрямом «фізична дія – технічний процес»); *хоронити (похоронити, ховати, поховати) стрілку* – замінити старий стрілковий перевід на новий (перенесення за напрямом «дія, пов'язана з людиною чи твариною – технічний процес»).

Професійні процеси, пов'язані з керуванням составом, безпосередні дії машиніста під час ведення поїзда означені численною групою жаргонної лексики: *ввалити* – перевести локомотив у режим повної потужності (ввалити – вкидати якийсь важкий предмет у що-небудь [1, с. 114]; перенесення за напрямом «фізична дія – технічний процес»); *затягнутися* – зменшити швидкість поїзда (затягнутися – здійснюватися протягом тривалішого часу; затримуватися, уповільнюватися [1, с. 431]; перенесення за напрямом «фізичний стан – технічний процес»); *итовхати з хвоста* – помічник машиніста керує тягою електропоїзда із задньої кабіни через неможливість керування з головної, машиніст керує гальмами в головній кабіні (перенесення за значенням «безпосередня дія – технічний процес»); *пишкнути* – провести службове гальмування (розм. те саме, що пихкати – випускаючи дим, пару, газ і т. ін., видавати своєрідні звуки (про машини, нагрівальні прилади і т. ін.) [1, с. 1192, 945]; перенесення за напрямом «дія предмета – дія людини»); *доїти (віддоїти) гальма (вагони)* – відпускати (відпустити) гальма вагона вручну за допомогою випускного клапана повітророзподільника (перенесення між лексикою різних галузей за значенням «зоотехнічний процес – технічний процес»); *кинути очко* – збільшити тиск у гальмівних циліндрах; *кинути палицю (паличку)* – перемкнути контролер машиніста на одну позицію для збільшення тяги (перенесення за напрямом «безпосередня дія – технічний процес»); *їхати на соплях* – вести транспортний засіб у разі відмови або несправної роботи обладнання (русизм *на соплях* має значення ненадійно, на чесному слові; перенесення тут відбувається між сферами вживання «розмовна – професійний жаргон»); *прив'язати до стовпа* – увімкнути живлення від

зовнішнього джерела (перенесення за напрямом «безпосередня дія – технічний процес»); *прикурити* – запустити дизель від іншого тепловоза (перенесення за напрямом «дія людини – технічний процес»).

У залізничному жаргоні є й група номенів на означення кола професійних обов'язків провідника: *проводжати станцію* – стояти в тамбурі за зачиненими дверима, стежити за платформою та людьми (метонімічне перенесення за напрямом «люди – місце з людьми»); *продублювати червоний* – повторити за іншим провідником червоний сигнал прапорця чи ліхтаря в бік машиніста; *тримати червоний* – тримати у відчинені двері тамбура червоний сигнал прапорця чи ліхтаря (метонімічне перенесення за напрямом «предмет – колір цього предмета»); *прийняти вагон* – перевірити наявність необхідного обладнання згідно з описом (метонімічне перенесення за напрямом «ціле – його складові»); *підписати маршрут* – здати вагон за підписом того, хто його приймає (метонімічне перенесення за напрямом «поняття – предмет»); *писати керосин* – фіксувати в маршрутний лист показання лічильників електроенергії на моторних вагонах (*писати керосин* – оксиморон (поєднання несумісних понять)); *сидіти на хвостах* – працювати в крайньому вагоні та слідкувати за задніми червоними вогнями (перенесення за напрямом «дія тварини – професійні обов'язки»); *здавати хвости* – складати екзамен на право обслуговування хвостового вагона (хвіст – *студ. академічна заборгованість* [4, с. 314; 6, с. 244]; тут відбувається розширення значення жаргонного слова, перенесення між сферами «студентське – залізничне»); *увімкнути хвости* – увімкнути габаритні вогні хвостового вагона (метонімічне перенесення за напрямом «ціле (жаргонне позначення) – його частина»).

Щодо професійних дій інших працівників залізниці, то вони меншою мірою представлені в жаргонному спілкуванні. Наприклад, у роботі диспетчерів: *сторонити* – пускати локомотив по бокових коліях станції (як правило, для обігу) (сторонити – *діал.* сторонитися [1, с. 1397]; перенесення за напрямом «дія, спрямована на себе – дія, спрямована на щось»); *малювати палички* – креслити графік виконаного руху поїздів (метонімічне перенесення за

напрямом «частина чогось – ціле»); у роботі керівників: *циркулювати* – видавати циркуляр (циркулювати (*від циркуль*) – здійснювати рух по колу; обертатися [1, с. 1585]; *тут жаргонне й загальномовне дієслова походять від іменників із різною семантикою*); у роботі інструкторів: *закатати* – провезти молодого машиніста по ділянках обслуговування, після чого допустити його до самостійної роботи (*розм. помістити, відправити когось куди-небудь [1, с. 394]; перенесення за напрямом «дія, спрямована на людину – професійне навчання»*).

Перебування рухомого складу в несправному чи навіть аварійному стані, дії, що призвели до цього, порушення правил експлуатації та інструкцій – випадки, що нерідко трапляються в роботі залізничного транспорту. Із цією семантичною групою пов'язані такі жаргонізми: *убити поїзд* – вивести поїзд із графіка (перенесення за напрямом «дія, спрямована на людину – управлінський процес»); *упустити воду* – призвести до зниження рівня води в котлі нижче допустимої норми (перенесення за напрямом «дія людини – технічний процес»); *влаштувати баню* – перегріти дизель (перенесення за напрямом «дія людини – технічний процес»); *стояти по неприйому* – коли залізничні станції чи вузли з яких-небудь причин не можуть прийняти поїзди, не допускають їх руху по своїй території (суто жаргонне); *звалитися* – зійти з рейок (перенесення за напрямом «дія людини чи предмета – технічний процес»); *зломити (зламати, полонити) роги* – пошкодити, зламати пантограф (перенесення за напрямом «дія тварини – дія людини»); *здохнути* – про яке-небудь обладнання рухомого складу, що вийшло з ладу (перенесення за напрямом «стан тварини (як *розм. людини*) – технічний стан»); *закувати колеса* – допустити утворення повзунів на колісних парах (перенесення за напрямом «дія людини – технічний стан»).

Висновки. У результаті проведеного описання можемо констатувати, що дієслівні вирази у складі жаргону залізничників є досить численними. Вони охоплюють такі тематичні групи, як перебування залізничного транспорту в русі, перебування в нерухомому стані, маневрові дії, технічне обслуговування обладнання, обслуговування колії, зокрема стрілкового переводу, професійні дії

машиніста, провідника, інших працівників залізниці, перебування в несправному чи аварійному стані. Семантичне перенесення відбувається здебільшого від загальноновживаних чи розмовних слів, рідше – від жаргонізмів іншої сфери вживання чи фразеологізмів. Напрямами перенесень зачасти є «дія людини – технічний процес чи стан».

Перспектива подальших досліджень вбачається у виокремленні й семантичному аналізі жаргонних номенів, якими послуговуються працівники залізничного транспорту, іншої частиномовної належності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Винник В. О. Жаргон // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 182–183.
3. Ляхова О. В. Розширення значення похідного слова (на матеріалі сучасної жаргонної лексики) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2011. – Вип. 7. – С.334–338.
4. Словник сучасного українського сленгу / упор. Т. М. Кондратюк. – Х.: Фоліо, 2006. – 350 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
6. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
7. Шульжук Н. В. Сленг як нелітературний пласт сучасної української лексики // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна. – 2011. – Вип. 21. – С. 102–112.